

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KRIMINAL LEKSIKOGRAFIYA: IKKI TILLI LUG'AT TUZISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

M.Axunov¹

Mas'ul muallif: Axunov Muqimjon, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), ADChTI, Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası dotsenti.

e-mail: E-mail:
muqimjon.axunov@bk.ru

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Axunov, M. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KRIMINAL LEKSIKOGRAFIYA: IKKI TILLI LUG'AT TUZISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI / M. Axunov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 101-106.

1. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), ADChTI, Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası dotsenti,

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi jinoyatga oid (kriminal) leksikani ikki tilli lug'atda tavsiflashning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi kriminal leksikografiyaning fan, amaliy faoliyat va lug'at yaratish san'ati sifatidagi mohiyatini ochish hamda ingliz-o'zbek kriminal lug'atini tuzishning yaxlit leksikografik modelini asoslashdan iborat. Nazariy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va leksikografik modellashtirish metodlari asosida kriminal leksikografiyaning umumiy leksikografiya, maxsus soha leksikografiyasi va terminografiya kesishuvidagi maqomi belgilanadi; lug'at tipologiyasi, makro- va mikrostrukturaviy talablar, grammatik-sintaktik axborotni berish, lug'aviy izoh hamda normativ-stilistik belgilash tamoyillari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasi sifatida to'qqiz komponentli mikrostruktura modeli va etti turdan iborat ekvivalentlik tipologiyasi taklif etiladi. Xulosalar nazariy asoslangan bo'lib, kelgusida maxsus korpus asosida empirik tekshirishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: leksikografiya, metaleksikografiya, kriminal leksika, terminografiya, makrostruktura, mikrostruktura, leksikografik ekvivalentlik, normativ-stilistik belgilash, korpus, ingliz-o'zbek lug'ati.

КРИМИНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОСТАВЛЕНИЯ ДВУЯЗЫЧНОГО СЛОВАРЯ

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы описания криминальной лексики английского и узбекского языков в двуязычном словаре. Цель исследования заключается в раскрытии сущности криминальной лексикографии как науки, практической деятельности и искусства составления словарей, а также в обосновании целостной лексикографической модели создания англо-узбекского криминального словаря. На основе теоретико-аналитического, сравнительно-типологического и лексикографического моделирования определяется место криминальной лексикографии на пересечении общей лексикографии, отраслевой специальной лексикографии и терминологии; рассматриваются вопросы типологии словарей, требования к макро- и микроструктуре, принципы представления грамматико-синтаксической информации, словарного толкования, а также нормативно-стилистической маркировки. В качестве результата исследования предлагаются девятикомпонентная модель микроструктуры словарной статьи и типология эквивалентности, включающая семь видов. Сделанные выводы имеют теоретическое обоснование и требуют дальнейшей эмпирической проверки на основе специализированного корпуса текстов.

Ключевые слова: лексикография, металексикография, криминальная лексика, терминология, макроструктура, микроструктура, лексикографическая эквивалентность, нормативно-стилистическая маркировка, корпус, англо-узбекский словарь.

CRIMINAL LEXICOGRAPHY IN ENGLISH AND UZBEK: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF BILINGUAL DICTIONARY COMPILATION

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of describing English and Uzbek criminal (crime-related) lexis in a bilingual dictionary. The aim is to reveal the essence of criminal lexicography as a science, an applied activity and an art of dictionary-making, and to substantiate an integrated lexicographic model for an English-Uzbek criminal dictionary. Using theoretical-analytical, comparative-typological and lexicographic-modelling methods, the study locates criminal lexicography at the intersection of general lexicography, special-field lexicography and terminography, and discusses dictionary typology, macro- and microstructural requirements, the presentation of grammatical-syntactic information, lexicographic definition and normative-stylistic labelling. As a result, a nine-component microstructure model and a seven-type typology of equivalence are proposed. The conclusions are theoretically grounded and require subsequent empirical verification on a dedicated corpus.

Keywords: lexicography, metalexicography, criminal lexis, terminography, macrostructure, microstructure, lexicographic equivalence, normative-stylistic labelling, corpus, English-Uzbek dictionary.

1. Kirish. Globallashuv sharoitida transmilliy jinoyatchilik, korrupsiya, jinoiy daromadlarni legallashtirish, kiberjinoyat va odam savdosi kabi hodisalar milliy chegaralardan chiqib, xalqaro huquqiy hamkorlik, sud-tergov hujjatlarini tarjima qilish va qiyosiy huquqiy tahlilga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirmoqda. Bu jarayonda ingliz va o'zbek tillaridagi kriminal leksikani aniq, izchil va foydalanuvchiga mo'ljallangan tarzda tavsiflovchi ikki tilli maxsus lug'at zarurati paydo bo'ladi. Biroq o'zbek leksikografiyasida jinoyatga oid leksikani huquqiy, frazeologik, uslubiy va pragmatik jihatlarini birlashtirgan holda kompleks tavsiflovchi ikki tilli lug'at hamda uning nazariy modeli hozircha to'liq ishlab chiqilmagan. Aynan shu tadqiqot bo'shlig'i (research gap) mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Leksikografiya - tilshunoslikning so'z, termin, frazeologik birlik va boshqa leksik birliklarni lug'aviy tizimda tanlash, izohlash va foydalanuvchiga yetkazish bilan shug'ullanuvchi nazariy-amaliy sohasidir (Svensén, 2009). Uni faqat "lug'at tuzish texnikasi" bilan tenglashtirish tor yondashuv hisoblanadi, zero lug'at yaratish til birliklarini kuzatish, to'plash, tanlash, tahlil qilish va leksikografik maqola shaklida tavsiflashni qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan kriminal leksikani tavsiflash terminlarning oddiy tarjimasini berish bilan cheklanmaydi: crime - jinoyat, fraud - firibgarlik, bribery - poraxo'rlik, blackmail - tovlamachilik / shantaj kabi birliklar ma'nosi, qo'llanish sohasi, huquqiy maqomi, uslubiy darajasi va pragmatik yuklamasi bilan birga berilishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi - kriminal leksikografiyaning nazariy mohiyatini ochish va ingliz-o'zbek kriminal lug'atini tuzishning yaxlit nazariy-metodologik modelini hamda leksikografik tavsif tamoyillarini asoslashdir. Bu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

kriminal leksikografiyaning umumiy leksikografiya, maxsus soha leksikografiyasi va terminografiya tizimidagi fanlararo maqomini aniqlash;

kriminal lug'at uchun zarur lug'at tipologiyasini va kompleks modelni asoslash;

makro- va mikrostrukturaviy talablarni, jumladan grammatik-sintaktik axborotni berish tamoyillarini ishlab chiqish;

ikki tilli kriminal lug'atda ekvivalent tanlashning tizimli tipologiyasini taklif etish;

normativ-stilistik belgilash hamda korpusga asoslangan tanlov tamoyillarini belgilash.

Maqolada qo'llaniladigan asosiy atamalar quyidagicha izohlanadi. Metaleksikografiya - lug'atlarning tuzilishi, maqsadi va qo'llanishini ilmiy obyekt sifatida o'rganuvchi nazariy leksikografiya. Terminografiya - maxsus soha terminlarini tavsiflashga qaratilgan leksikografik yo'nalish. Makrostruktura - lug'atning umumiy qurilishi: qaysi birliklar kiritilishi va ular qanday tartibda joylashtirilishi. Mikrostruktura - bitta bosh so'z (lemma) doirasidagi leksikografik axborotning ichki tashkili. Lemma - lug'at maqolasining bosh so'zi, foydalanuvchini axborotga olib kiruvchi kirish nuqtasi.

2. Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy leksikografiya nazariyasida amaliy va nazariy leksikografiyani farqlash markaziy o'rin tutadi. Svensén (2009) amaliy leksikografiyani bevosita lug'at tuzish jarayoni bilan, nazariy leksikografiya - metaleksikografiyani esa lug'atlarning tuzilishi, maqsadi va qo'llanishini o'rganish bilan bog'laydi. U lug'atdagi axborot turlarini formal (yozilishi, talaffuzi, morfologiyasi), semantik, sintagmatik va pragmatik guruhlariga ajratadi, shuningdek umumtil leksikografiyasidan maxsus soha leksikografiyasi va terminografiyani farqlaydi. Mazkur tasnif kriminal lug'at maqolasining tarkibini belgilashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Dubichinskiy (1998) leksikografiyani fan bilan birga ijodiy-mahorat talab qiluvchi faoliyat sifatida ham talqin qiladi. Uning fikricha, leksikologiya leksikografiyaning nazariy bazasi hisoblanadi-da, leksikografiyani "amaliy leksikologiya"ga tenglashtirish to'g'ri emas: leksikografiya umumiy tilshunoslikning mustaqil sohasidir. Bu qarash kriminal leksikografiyaning ilmiy maqomini belgilashda muhim, chunki kriminal lug'at tuzish har bir birlikning individual semantik chegarasi, rasmiy yoki norasmiy maqomi va pragmatik yuklamasini alohida ko'rsatishni talab qiladi.

Lug'atning normativ vazifasini Vorontsov (n.d.) Yu. S. Sorokin ta'limotini qayta ko'rib chiqish asosida yoritadi: normativ-stilistik izohli lug'atning vazifasi adabiy me'yorni kodifikatsiya qilish, zamonaviy qo'llanishni sinxron va funksional-stilistik jihatdan farqlangan holda tavsiflashdan iborat. Dauletova (n.d.) esa lug'atni foydalanuvchi ehtiyoji bilan bog'laydi va bosh so'zlarni tanlash, maqola tuzilishi hamda ma'no izohini asosiy muammolar sifatida ko'rsatadi.

Makro- va mikrostruktura, grammatik-sintaktik axborot va korpus masalalari Osswald va boshqalar (n.d.) ishida tahlil qilinadi: lug'at maqolasidagi grammatik va sintaktik axborot foydalanuvchiga so'zni to'g'ri ishlatishga yordam berishi, uning hajmi esa lug'at turi va foydalanuvchi ehtiyojiga bog'liq bo'lishi ta'kidlanadi. Mualliflar ikki tilli lug'atlarda axborot taqsimotining aktiv (encoding) va passiv (decoding) maqsadlarga ko'ra farqlanishini hamda korpusga asoslangan yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi. Raqamli leksikografik muhit masalalari Abel va Klosa (2012) tomonidan yoritilgan: ular leksikografik redaksiya tizimlar (Dictionary Writing System) lug'at maqolalarini yaratish, tahrirlash, saqlash va nashrga tayyorlashdagi rolini tahlil qiladi.

Maxsus qatlamlar bo'yicha Ryzhkova (n.d.) jargonni ijtimoiy dialekt sifatida - guruhga mansublik, ekspressivlik va ba'zan maxfiylik vazifalari bilan tavsiflaydi; Kuganova va Asiljonova (n.d.) frazeologik birliklarni tarjima qilishda ekvivalent, muqobil variant yoki aynan tarjima yo'llari mavjudligini, ammo tanlov matnii holat va uslubiy vazifaga bog'liqligini asoslaydi. Leksik birlik, leksikologiya-leksikografiya munosabati va semantik tahlil masalalari nomi ko'rsatilmagan o'quv manbalarida (Anonim, n.d.-a, n.d.-b) ham yoritilgan.

Mavjud tadqiqotlar leksikografiyaning umumiy nazariyasi, makro/mikrostruktura, normativ-stilistik tavsif va frazeologik tarjima masalalarini alohida-alohida puxta ishlab chiqqan. Biroq ulardan birortasi ingliz va o'zbek tillaridagi kriminal leksikani huquqiy aniqlik, frazeologik obraz, uslubiy-pragmatik baho va madaniy konnotatsiyani birlashtirgan

yaxlit ikki tilli model doirasida tavsiflamaydi. Mazkur maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

3. Metodologiya va asosiy tahlil. Metodologiya. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda quyidagi metodlar qo'llanildi: (a) nazariy-tahliliy metod - leksikografiya nazariyasiga oid manbalarni qiyosiy o'rganish; (b) qiyosiy-tipologik metod - ingliz va o'zbek kriminal birliklarining semantik-huquqiy va uslubiy muvofiqligini chog'ishtirish; (v) leksikografik modellashtirish metodi - lug'at maqolasining makro- va mikrostruktura modelini loyihalash. Empirik material sifatida nazariy adabiyotda va huquqiy-publitsistik amaliyotda uchraydigan ingliz hamda o'zbek kriminal birliklari (terminlar, kollokatsiyalar, frazeologizmlar) illyustrativ misol sifatida tahlil qilindi. Maqolada keltirilgan misollar tushuntiruvchi xarakterga ega bo'lib, statistik reprezentativ tanlov sifatida taqdim etilmaydi.

3.1. Kriminal leksikografiyaning fanlararo maqomi

Leksikologiya tilning lug'at tarkibini tizim sifatida o'rganadi: so'z ma'nosi, semantik munosabatlar, paradigmatic va sintagmatik bog'lanishlar uning obyekti hisoblanadi. Leksikografiya esa ushbu nazariy bilimni foydalanuvchiga mo'ljallangan lug'at maqolasi shaklida tizimlashtiradi (Dubichinskiy, 1998; Svensén, 2009). Demak, leksikologiya kriminal lug'at uchun materialni nazariy jihatdan tayyorlaydi, leksikografiya esa har bir birlikni individual tavsiflaydi. Masalan, leksikologik tahlilda fraud, deception, forgery, embezzlement birliklari yagona "aldov / mulkiy jinoyat" semantik maydonida ko'riladi; leksikografik tavsifda esa har biri alohida lemma sifatida huquqiy ma'nosi, ekvivalenti va kollokatsiyalari bilan beriladi.

Kriminal leksikografiya bir vaqtning o'zida uch yo'nalish kesishmasida joylashadi: u umumiy leksikografiyadan tavsif tamoyillarini, maxsus soha leksikografiyasidan huquqiy-kriminologik sohaga yo'naltirilganlikni, terminografiyadan esa terminni aniq tavsiflash talabini oladi (Svensén, 2009). Bu fanlararo maqom kriminal lug'atning tarkibini ham belgilaydi: u faqat rasmiy terminlardan iborat bo'lmay, frazeologizm, kollokatsiya, jargon, metaforik va publitsistik baholovchi birliklarni ham qamrab oladi. Masalan, dirty money, behind bars, caught red-handed, cover one's tracks hamda o'zbek tilidagi qora pul, panjara ortida qolmoq, izini yashirmoq kabi birliklar rasmiy terminlar bo'lmasa-da, kriminal diskursning faol unsurlaridir.

3.2. Lug'at tipologiyasi va kompleks model zarurati

Kriminal leksikani to'liq tavsiflash uchun birgina lug'at turi yetarli emas. Quyidagi jadvalda asosiy lug'at turlari va ularning kriminal leksikografiyaga qo'shadigan hissasi umumlashtirilgan (Svensén, 2009; Osswald va boshq., n.d.; Anonim, n.d.-a asosida).

1-jadval.

Kriminal leksikografiyada qo'llaniladigan lug'at turlari va ularning funksional ahamiyati

Lug'at turi	Kriminal leksikografiyaga hissasi
Izohli lug'at	Birlikning ma'nosini, asosiy, ko'chma va sohaviy-huquqiy ma'nolarini ochadi.
Tarjima (ikki tilli) lug'at	Ma'no, uslub va huquqiy moslikni hisobga olgan ekvivalentni beradi.
Terminologik lug'at	Huquqiy-kriminologik terminlarning aniqligi va chegarasini ta'minlaydi.
Frazeologik lug'at	Obrazli, baholovchi va pragmatik birliklarni tavsiflaydi.
Sinonimik-antonimik lug'at	Yaqin va qarama-qarshi ma'noli birliklar chegarasini tartibga soladi.
Tezaurus	Birliklarni konseptual maydonlar (jinoyat, jazo, dalil, yashirish) asosida bog'laydi.
Ensiklopedik lug'at	Tushunchaning huquqiy-faktual mohiyatini kengroq yoritadi.
O'quv lug'ati	Murakkab ta'riflarni didaktik, soddalashtirilgan shaklda beradi.
Elektron / onlayn lug'at	Qidiruv, yangilanish va gipermatnli bog'lanish imkonini yaratadi.

Shu sababli ingliz-o'zbek kriminal leksikografiyasi yagona an'anaviy model bilan cheklanmasligi, balki izohli, tarjima, terminologik, frazeologik, tezaurus va onlayn lug'at imkoniyatlarini uyg'unlashtirgan kompleks leksikografik tizim sifatida loyihalaniishi lozim. Masalan, dirty money birligi izohli lug'atda ma'no, tarjima lug'atida variantlar (qora pul / harom pul / noqonuniy daromad), frazeologik lug'atda obrazli xususiyat, tezaurusda esa moliyaviy jinoyat konsepti bilan bog'lanish orqali bir vaqtda tavsiflanadi.

3.3. Makro- va mikrostrukturaviy talablar. Makrostruktura lug'atga qaysi birliklar kiritilishi, ular qanday tanlanishi va tartiblanishini belgilaydi (Osswald va boshq., n.d.). Kriminal lug'at uchun birliklar kamida besh qatlamga ajratiladi: (1) rasmiy-huquqiy terminlar (homicide, prosecution, verdict); (2) kollokatsiyalar (to commit a crime, to plead guilty); (3) frazeologizmlar (caught red-handed, behind bars); (4) jargon va so'zlashuv birliklari (snitch, get busted); (5) metaforik-publitsistik birliklar (dirty money, blood money). Bu qatlamlar bir xil maqomda emas, shuning uchun ular maxsus belgilar bilan ajratiladi.

Bosh so'z (lemma) tanlashda quyidagi mezonlar birgalikda hisobga olinadi: huquqiy ahamiyat, real qo'llanish chastotasi, tarjimaviy murakkablik, semantik murakkablik, frazeologik xususiyat, diskursiv faollik, madaniy-pragmatik yuklama va ingliz-o'zbek ekvivalentlik darajasi. Birliklarni joylashtirishda alifbo tartibi tematik, ideografik va konseptual tartib bilan boyitiladi, havola tizimi esa lug'atni oddiy ro'yxatdan konseptual tarmoqqa aylantiradi (theft → robbery → burglary o'zaro havolalar orqali bog'lanadi).

Mikrostruktura - lemma doirasidagi axborotning ichki tashkili (Osswald va boshq., n.d.). Quyidagi jadvalda kriminal lug'at maqolasining taklif etilayotgan to'qqiz komponentli mikrostruktura modeli keltirilgan.

2-jadval.

Ingliz-o'zbek kriminal lug'ati maqolasining tavsiya etilgan mikrostrukturaviy modeli

No	Komponent	Vazifasi va izohi
1	Lemma va talaffuz	Kirish nuqtasi; ingliz birliklari uchun transkripsiya (mas. /'blækmeil/).
2	So'z turkumi va grammatik belgi	Ot/fe'l/sifat, morfologik shakl va boshqaruv modeli.
3	Soha belgisi	criminal law, court, forensic science, journalism va h.k.
4	Izoh (definititsiya)	Aniq, qisqa, huquqiy jihatdan asoslangan semantik ta'rif.
5	Tarjima ekvivalent(lar)i	Bir yoki bir necha o'zbekcha variant, izchillik bilan.
6	Uslubiy belgi	rasmiy / publitsistik / so'zlashuv / jargon / baholovchi va b.
7	Kollokatsiya va frazeologik birikmalar	Barqaror birikishlar va obrazli birliklar.
8	Misol(lar)	Birlikning grammatik modeli va kontekstini ko'rsatadi.
9	Pragmatik-madaniy izoh va havola	Baho, konnotatsiya hamda aloqador birliklarga yo'naltirish.

Modelning amaliy tatbiqini quyidagi namuna maqola ko'rsatadi:

blackmail /'blækmeil/

So'z turkumi: noun / verb

Soha belgisi: criminal law; criminal discourse

O'zbekcha ekvivalentlari: tovlamachilik; shantaj; tovlamachilik / shantaj qilmoq

Izoh: sirni oshkor qilish, obro'ga putur yetkazish yoki zarar yetkazish tahdidi orqali pul, manfaat yoki muayyan xatti-harakat talab qilish.

Uslubiy belgi: tovlamachilik - rasmiy-huquqiy; shantaj - publitsistik / so'zlashuvda faol.

Kollokatsiyalar: to blackmail someone; blackmail attempt; blackmail case.

Misol: He was accused of blackmail. - "U tovlamachilikda ayblandi."

Pragmatik izoh: kuchli salbiy baho; rasmiy matnda tovlamachilik, publitsistik matnda shantaj afzal.

Qarang: extortion, threat, coercion, qo'rqitib talab qilish.

3.4. Grammatik, sintaktik va kombinator axborot. Kriminal birliklarning katta qismi birikmali, predlogli yoki fe'li shaklda ishlatilgani uchun lug'at maqolasida grammatik-sintaktik axborot yordamchi emas, balki mazmuniy komponent hisoblanadi (Osswald va boshq., n.d.). Eng muhim masala - valentlik, ya'ni birlikning qaysi obyekt, predlog yoki kelishik bilan birikishi. Ingliz tilidagi predlogli modellar o'zbek tilida kelishik va fe'l boshqaruvi orqali ifodalanadi: to charge someone with fraud - kimnidir firibgarlikda ayblamoq (with → -da); to be convicted of murder - qotillikda aybdor deb topilmoq; to sentence someone to imprisonment - kimnidir qamoq jazosiga hukm qilmoq.

Kollokatsion me'yor ham aniq ko'rsatilishi kerak: ingliz tilida commit a crime tabiiy, lekin do a crime odatiy emas; plead guilty qo'llaniladi, say guilty esa yo'q. O'zbek tilida jinoyat sodir etmoq me'yoriy, jinoyat bajarmoq noto'g'ri; javobgarlikka tortilmoq rasmiy, javobgarlikka olinmoq noto'g'ri. Frazali fe'llar (cover up, get away with, break into) va aktiv/passiv konstruksiyalar (He was charged... - u ... ayblandi) ham alohida beriladi. Ikki tilli lug'atda axborot taqsimoti aktiv (encoding) yoki passiv (decoding) maqsadga ko'ra farqlanadi: matn yaratishda ingliz ekvivalentining boshqaruvi batafsil, matnni tushunishda esa o'zbekcha tabiiy ekvivalent yetakchi bo'ladi.

3.5. Lug'aviy izoh va normativ-stilistik belgilash

Lug'aviy izoh (definititsiya) an'anaviy ravishda yuqori jins (genus proximum) va farqlovchi belgi (differentia specifica) asosida quriladi (Osswald va boshq., n.d.). Kriminal leksikada izoh quyidagi tamoyillarga bo'ysunadi: aniqlik, qisqalik, ilmiylik, foydalanuvchiga tushunarlik, aylana ta'rifdan qochish, asosiy va ko'chma ma'nolarni ajratish, polisemiya va omonimiyani farqlash. Masalan, crime, offence, felony, misdemeanor birliklarini umumiy "jinoyat" deb berish yetarli emas: offence kontekstga ko'ra huquqbuzarlikni, felony ingliz-amerika huquqida og'ir jinoyatni, misdemeanor nisbatan yengilroq huquqbuzarlikni bildiradi va izohli tarjimani talab qiladi.

Normativ-stilistik belgilash birlikning nutqiy-uslubiy qatlamini ko'rsatadi va lug'atni oddiy tarjima ro'yxatidan ilmiy-amaliy tavsifga aylantiradi (Vorontsov, n.d.; Svensén, 2009). Bir hodisa turli uslubiy darajadagi birliklar bilan ifodalanadi: imprisonment (rasmiy) - behind bars (obrazli-publitsistik); o'zbek tilida qamoq jazosi (rasmiy) - panjara ortida qolmoq (publitsistik). Kriminal lug'at uchun zarur belgilar tizimi: rasmiy-huquqiy, sud-tergov nutqi, publitsistik, so'zlashuv, jargon / qamoqxona jargoni, baholovchi, evfemistik, kinoyaviy, hamda eskirgan/yangi birlik belgilari. Jargon birliklari (snitch) rasmiy terminlar (informant) bilan aralashtirilmaydi (Ryzhkova, n.d.).

3.6. Ekvivalent tanlash tipologiyasi

Ikki tilli kriminal lug'atning eng murakkab masalasi - ekvivalent tanlashdir. Bu "so'zga so'z topish" emas, balki manba til birligining ma'nosi, huquqiy tushunchasi, uslubiy darajasi, frazeologik-obrazli xususiyati, madaniy konnotatsiyasi va kommunikativ vazifasini maqsad tilda tabiiy qayta yaratishdir (Kuganova va Asiljonova, n.d.; Osswald va boshq., n.d.). Tahlil asosida quyidagi etti turdan iborat ekvivalentlik tipologiyasi taklif etiladi.

3-jadval.

Ingliz-o'zbek kriminal lug'atida leksikografik ekvivalentlik turlari va ularning namoyon bo'lishi

Ekvivalentlik turi	Inglizcha birlik	O'zbekcha variant	Leksikografik izoh
To'liq terminologik	bribery	poraxo'rlik	rasmiy termin; ma'no nisbatan mos
To'liq terminologik	fraud	firibgarlik	aldov orqali noqonuniy manfaat olish
Qisman ekvivalent	blackmail	to'vlamachilik / shantaj	to'vlamachilik rasmiyroq, shantaj publitsistik
Izohli terminologik	money laundering	jinoiy daromadlarni legallashtirish	rasmiy ekvivalent; izoh talab qiladi
Funksional	felony / misdemeanor	og'ir / yengilroq jinoyat (izohli)	huquqiy tizim farqi izoh bilan qoplanadi
Pragmatik	caught red-handed	jinoyat ustida qo'lga tushmoq	fosh etish, dalillilik ma'nosi saqlanadi
Madaniy-pragmatik	dirty money	qora pul / harom pul / noqonuniy daromad	kontekstga ko'ra iqtisodiy/axloqiy/rasmiy ma'no

Tipologiyadan ko'rinadiki, to'liq ekvivalent mavjud bo'lganda u asosiy variant sifatida beriladi; aks holda qisman yoki funksional ekvivalent tanlanadi; frazeologik birliklarda pragmatik ekvivalent yoki analog qo'llanadi; madaniy farq kuchli bo'lsa, izohli tarjima va madaniy moslashtirish zarur bo'ladi. Kalkalash faqat tabiiy va tushunarli holatlarda (black market - qora bozor) o'rinni; aks holda (skeletons in the closet) pragmatik analog talab etiladi.

4. Natijalar. Tahlil natijasida quyidagi nazariy-metodologik natijalarga erishildi. Ular nazariy asoslashdan kelib chiqqan model ko'rinishida bo'lib, empirik statistik xulosalar sifatida taqdim etilmaydi.

Fanlararo maqom. Kriminal leksikografiya umumiy leksikografiya, maxsus soha leksikografiyasi va terminografiya kesishuvida joylashgan, leksikologiyaga nazariy asoslangan mustaqil yo'nalish sifatida belgilandi.

Kompleks tipologiya. Kriminal lug'at izohli, tarjima, terminologik, frazeologik, tezaurus va onlayn lug'at imkoniyatlarini birlashtirgan kompleks model asosida tuzilishi lozimligi asoslandi.

Mikrostruktura modeli. Lug'at maqolasi uchun to'qqiz komponentli mikrostruktura modeli (lemma+talaffuz, grammatik belgi, soha belgisi, izoh, ekvivalent, uslubiy belgi, kollokatsiya/frazeologiya, misol, pragmatik-madaniy izoh+havola) ishlab chiqildi va namuna maqola bilan tasdiqlandi.

Korpus asosi. Lug'at tanlovining empirik bazasi sifatida olti qatlamli manba (qonun hujjatlari, sud-tergov matnlari, OAV/publitsistika, badiiy matnlar, tarjima matnlari, so'zlashuv/jargon materiallari) zarurligi asoslandi.

5. Muhokama. Taklif etilgan model Svensén (2009) ajratgan formal-semantik-sintagmatik-pragmatik axborot turlarini va Osswald va boshqalar ko'rsatgan makro/mikrostruktura hamda valentlik tamoyillarini kriminal-huquqiy sohaga moslashtiradi. Modelning o'ziga xosligi shundaki, u huquqiy aniqlikni uslubiy-pragmatik belgilash bilan yagona maqola doirasida birlashtiradi: bu Dubichinskiy (1998) ta'kidlagan har bir birlikning individual tavsifi g'oyasini hamda Vorontsov ilgari surgan normativ-stilistik tabaqalashni amaliy leksikografik shaklga keltiradi.

Tahlil ingliz va o'zbek huquqiy tizimlari o'rtasidagi asimmetriyani ham ko'rsatadi: felony, misdemeanor, plea bargain, parole, probation kabi anglo-amerika common law tushunchalari o'zbek tilida to'liq bir so'zli ekvivalentga ega emas va izohli yoxud funksional ekvivalentni talab qiladi. Bu holat kriminal leksikografiyada semantik aniqlik bilan huquqiy aniqlikni uyg'unlashtirish zaruratini tasdiqlaydi. Modelning amaliy ahamiyati tarjimonlar, huquqshunolar, jurnalistlar, tilshunolar va talabalar uchun turli funksional ehtiyojlarni qondirishida, raqamli tatbiqi esa Abel va Klosa (2012) tavsiflagan leksikografik redaksion tizimlar orqali amalga oshirilishida namoyon bo'ladi.

6. Xulosa. Kriminal leksikografiya - jinoyatga oid leksik birliklarni ilmiy, huquqiy, semantik, pragmatik va madaniy mezonlar asosida tartibga soluvchi nazariy-amaliy yo'nalish bo'lib, u umumiy leksikografiya, maxsus soha leksikografiyasi va terminografiya kesishuvida joylashadi. Ingliz-o'zbek kriminal lug'ati "so'z - tarjima" qo'llanmasi emas, balki huquqiy-madaniy axborotni tartibga soluvchi, tarjimani yengillashtiruvchi va birliklarning normativ-pragmatik qo'llanishini ko'rsatuvchi murakkab ilmiy-amaliy manba sifatida loyihalaniishi lozim.

Tadqiqotda asoslangan to'qqiz komponentli mikrostruktura modeli, etti turli ekvivalentlik tipologiyasi, normativ-stilistik belgilar tizimi va olti qatlamli korpus bazasi ingliz-o'zbek kriminal lug'atini tuzishning yaxlit nazariy-metodologik asosini tashkil etadi. Kelgusi tadqiqotlar maxsus ingliz-o'zbek kriminal korpusni shakllantirish, modelni empirik tarzda sinash hamda gipermatnli onlayn-tezaurus shaklida amaliy joriy etishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Abel A. Der lexikographische Arbeitsplatz – Theorie und Praxis / A. Abel, A. Klosa // Proceedings of the 15th

- EURALEX International Congress / Ed. by R. Vatvedt Fjeld, J. M. Torjusen. – Oslo : University of Oslo, 2012. – P. 413–421.
- [2] Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. – Wien ; Kharkiv : Харьковское лексикографическое общество, 1998. – 160 с.
- [3] Svensén B. A handbook of lexicography: The theory and practice of dictionary-making / B. Svensén. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 553 p.
- [4] Atkins B. T. S. Oxford Guide to Practical Lexicography / B. T. S. Atkins, M. Rundell. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 540 p.
- [5] Берков В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – Москва : Астрель : АСТ, 2004. – 432 с.
- [6] Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград : Наука, 1974. – С. 265–304.
- [7] Zgusta L. Manual of Lexicography / L. Zgusta. – Prague : Academia ; The Hague : Mouton, 1971. – 360 p.
- [8] Madvaliyev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari / A. Madvaliyev. – Toshkent : O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – 288 b.

